

УДК 347.426.6

Р. С. Березовський

ПРАВО ЗВОРотної ВИМОГИ (РЕГРЕСУ) ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

У більшості випадків зобов'язання виконується самим боржником, на якого обов'язок покладений договором або законом, а шкода відшкодовується безпосередньо особою, що її заподіяла. Але специфіка цивільно-правових відносин нерідко приводить до того, що зобов'язання виконується однією особою за іншу, а відшкодування шкоди не завжди буває можливим вимагати безпосередньо з винуватця його виникнення або тому, що за нього відповідає інша особа, або тому, що інший порядок відшкодування шкоди встановлений самим законом. Одним із способів охорони інтересів учасників відносин і конкретизації їхньої відповідальності в цих випадках і є право зворотної вимоги відшкодування сплаченого з третьої особи, або право регресу.

Питання виникнення, виконання та припинення регресних зобов'язань не були предметом окремих досліджень. Окремі питання у радянській цивільно-стичній науці піднімалися І. Б. Новицьким [1, 3] та В. Т. Смирновим [2, 62]. У сучасній літературі регресні зобов'язання в основному розглядаються у контексті страхових зобов'язань [3, 11; 4; 5].

Ціллю цієї статті є визначення поняття регресних зобов'язань за цивільним законодавством України.

У відповідності до ст. 1191 ЦК України особа, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи у розмірі сплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом.

Ця стаття застосовується, наприклад, у випадку, коли заподіювач шкоди та особа, що несе відповідальність за завдану шкоду, не збігаються в одній особі (ст. ст. 1172–1176, 1177, 1178, 1179, 1207 Цивільного кодексу України).

Право зворотної вимоги (регресу) — це вимога кредитора до боржника (особи, яка завдала шкоду) про повернення сплаченого за його вини відшкодування потерпілому [6, 1087]. Таке визначення може бути застосованим тільки для регресних зобов'язань, які виникають на підставі зобов'язань відшкодування шкоди.

Термін «регрес» (протилежний «прогресу» — «руху вперед») за буквального значенням виражає «рух назад, назад». Тому, наприклад, вираз «регресна вимога» нерідко заміняють, як синонім, терміном «зворотна вимога». Однак не всяка зворотна вимога підпадає під категорію регресної вимоги, як її розуміють закон і судова практика.

Якщо одна особа помилково перерахувала деяку суму іншій особі, а потім, з'ясувавши свою помилку, вимагає цю суму назад, то це — зворотна вимога, але не регресна, тому що вона звернена особою, що сплатила платіж, до особи, що отримала платіж [1, 3].

Для регресної вимоги характерно, що дана особа сплатила кредитору, а вимагає з іншої особи. Таким чином, «регресна вимога» і «зворотна вимога» не є термінами рівнозначними: не всяка зворотна вимога є регресною вимогою.

На відміну від суброгации, при якій правовідносини зберігаються в трохи зміненому виді, регрес являє собою інші, нові правовідносини. Це може мати велике значення, наприклад, для вирахування строків позовної давності.

За загальним правилом, на боржника за зворотною вимогою покладається обов'язок відшкодувати кредитору сплачений ним третій особі платіж у повному обсязі.

Регресна вимога носить похідний характер. Вона виникає тільки на основі виконання якогось іншого зобов'язання, що стосовно регресного може бути названо основним. Регресне зобов'язання завжди є похідним від основного, оскільки коли припиняє дію основне, то виникає регресне зобов'язання.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 556 ЦК України до поручителя, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, переходять усі права кредитора у цьому зобов'язанні, в тому числі й ті, що забезпечували його виконання.

Аналогічна ситуація складається при виконанні солідарного зобов'язання повністю одним з боржників. Боржник, який виконав солідарний обов'язок, має право на зворотну вимогу (регрес) до кожного з решти солідарних боржників у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або законом, за вирахуванням частки, яка припадає на нього. Якщо один із солідарних боржників не сплатив частку, належну солідарному боржникові, який у повному обсязі виконав солідарний обов'язок, несплачене припадає на кожного з решти солідарних боржників у рівній частці (ст. 544 ЦК України).

Наслідком виконання солідарного зобов'язання одним з співборжників є виникнення права зворотної (регресної) вимоги до інших співборжників у рівних частках, якщо інше не встановлено договором чи законом, за вирахуванням тієї частки, котра припадає на нього самого. Таким чином, солідарна вимога існує лише у кредитора, а особа, що виконала зобов'язання, має регресну вимогу, що оснований на частковій множині [7, 335].

Похідний характер регресної вимоги, однак, не означає тотожності її характеру з тією вимогою, що обумовило її виникнення. За своїм характером ці вимоги можуть бути різними (хоча нерідко й збігаються), і в цьому сенсі, звичайно, можна говорити про відносну самостійність регресних зобов'язань.

Змістом регресної вимоги завжди є стягнення назад сплаченого, тим часом як основна вимога має своїм змістом у більшості випадків (якщо говорити не про деліктні зобов'язання) щось інше, а саме: сплату боргу, стягнення санкцій тощо. Це, однак, не означає, що регресна вимога за своїм змістом є якісно новою і не укладається в рамки відомих категорій зобов'язань [2, 64].

В регресному зобов'язанні беруть участь дві сторони — кредитор (регресієнт) і боржник (регресант). Особливість кредитора полягає в тому, що він, перш ніж стати кредитором у регресному зобов'язанні, був боржником в іншому зобов'язанні, виконання якого і породило регресне зобов'язання.

Регресна вимога завжди спрямована на відшкодування втрат, понесених за рахунок або з вини іншої особи, а тому вона, по суті, є зобов'язанням по відшкодуванню шкоди їй, отже, в більшості випадків є формою цивільно-правової відповідальності. Термін «регрес» означає лише умови виникнення цієї шкоди та порядок її відшкодування. Не випадково всі автори, що досліджували регресні зобов'язання, так чи інакше зв'язують їх із проблемою відповідальності [2, 64].

Об'єктом регресного зобов'язання є відшкодування, яке регресант зобов'язаний вчинити регредієнту.

Зміст регресного зобов'язання становлять права і обов'язки сторін. У регресному зобов'язанні регредієнту належить право на одержання відшкодування, регресант зобов'язаний вчинити дії по відшкодуванню, тобто змістом регресного зобов'язання є стягнення сплаченого.

Розмір регресної вимоги не може бути більше суми фактичного сплаченого кредитором в основному зобов'язанні. Передбачається рівність розмірів вимоги в порядку регресу й вимоги в основному зобов'язанні. Якщо провина передбачуваного регресата не може мати місця в принципі або фактично не мала місця, регресне зобов'язання не виникає, за винятком юридичних складів, коли регресат несе відповідальність незалежно від провини.

Регрес у системі майнових правовідносин виконує ті ж функції, що й відповідальність за невиконання договірних зобов'язань або зобов'язань, що виникає із заподіяння шкоди. Справді, виконання зобов'язання, сплата санкцій або відшкодування шкоди регредієнтом третій особі приводить до врегулювання відповідно до договору або законом положення на стороні лише кредитора (потерпілого) і разом з тим викликає порушення в економічному становищі платника (регредієнта), що не поніс би збитку при відсутності провини регресанта або виконанні ним зобов'язання. За допомогою регресу й досягається відновлення порушеної рівноваги, або, за висловом Яна Спишиака, «порушення принципів еквівалентного обміну товару регулюється остаточно» [8, 67].

Вищевказане дає підставу дійти висновку, що регрес як за змістом, так і за своєю природою не є цілком самостійним інститутом цивільного права, а лише засобом перекладання збитків із платника на особу, відповідальну за ці збитки, або, як визначав його, хоча й не зовсім точно, М. М. Агарков, «юридично-технічним способом покласти в остаточноному підсумку відповідальність на винного» [9, 130].

Якщо ж розглядати регрес як правовідносини, то за своїм змістом він є зобов'язанням по відшкодуванню шкоди, понесеної однією особою з вини або за рахунок іншої, а тому може бути визначений як зобов'язання з відшкодування шкоди, що виникає в результаті перекладання сплаченого однією особою іншій на третю особу, на виконання обов'язку або з вини якої пішов платіж.

На підставі вищесказаного можна зробити висновок, що регресне зобов'язання — це зворотна вимога про повернення грошей або майна, виконане однією особою за іншу або з вини останньої третій особі.

Як правило, регресат відповідає перед регредієнтом, а регредієнт — перед третьою особою. Пряма відповідальність регресата перед третьою особою без відповідальності регредієнта може мати місце лише у випадках, безпосередньо встановлених законом.

Регресне зобов'язання характеризується такими ознаками. По-перше, воно є похідним від іншого (основного) зобов'язання; по-друге, один або всі його учасники — також суб'єкти основного зобов'язання; по-третє, виконання одним учасником зобов'язання або навіть саме його виникнення зумовлюється діями або бездіяльністю осіб, з якими в майбутньому і встановлюються регресні зобов'язання.

Підставами виникнення регресного зобов'язання є:

- 1) виконання боржником свого обов'язку перед кредитором;
- 2) виконання обов'язку за третю особу.

Оскільки частина перша ст. 1191 ЦК України передбачає, що особа, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом, то має бути встановлена вина конкретного заподіявача шкоди.

З одного боку, вина є явищем психологічним. Не можна з'ясувати сутність провини, винності у відриві від свідомості і волі людини [10, 16]. Разом з тим, з іншого боку, вина — не тільки психічне, але й певне суспільне явище, наповнене соціальним змістом [11, 30].

Вина може бути визначена як психічне ставлення правопорушника у формі наміру чи необережності до своїх протиправних дій та їхніх наслідків [12, 22; 13, 215].

Розподіл вини на намір і необережність не відіграє у цивільному праві важливої ролі, оскільки незалежно від форми вини шкода підлягає відшкодуванню і у повному обсязі.

Але критерії визначення необережності набувають великого значення, оскільки вони одночасно є критеріями відмежування винної поведінки від невинної. Необережність визначають як вимоги, що пред'являються до нормальної, достатньо розвиненої, «середньої» людини.

Належна уважність, дбайливість, передбачливість суб'єкта визначаються характером відповідного виду діяльності і особливостями здійснюючого її суб'єкта.

Якщо говорити про зобов'язання відшкодування шкоди, то право зворотної вимоги до винної особи виникає з моменту відшкодування потерпілому шкоди і з цього часу починається перебіг строку позовної давності. Суд не має права задовольнити регресний позов, якщо на момент винесення рішення позивач не відшкодував завдану потерпілому шкоду.

Регресна вимога може бути пред'явлена протягом трьох років з дня виконання зобов'язання про відшкодування шкоди.

Початком перебігу строку позовної давності за регресною вимогою є строк виконання основного зобов'язання за загальним правилом.

Література

1. Новицкий И. В. Регрессные обязательства между социалистическими хозяйственными организациями / И. В. Новицкий. — М. : Юрид. лит., 1952.
2. Смирнов В. Т. К понятию регрессных обязательств // Правоведение. — 1960. — № 1.
3. Мельников П. Суброгация и регресс в страховании / П. Мельников, В. Лебедев // Юридическая практика. — 2008. — № 9 (531).
4. Потапенко В. Регрессні вимоги сраховика // Юридичний журнал: Аналіт. матеріали. Коментарі. Судова практика. — 2004. — № 1. — С. 85–92.
5. Дедиков С. Регресс и суброгация: опыт сравнительного анализа // Хозяйство и право. — 2005. — № 4. — С. 64–70.
6. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. / за ред. С. О. Харитонова. — [3-те вид., переробл. та допов.]. — Х. : Одиссей, 2006.
7. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитоновой, П. Ю. Голубської. — К. : Правова єдність, 2008.
8. Спишиак Я. Регресс в отношениях социалистических организаций // Советское государство и право. — 1958. — № 11.
9. Агарков М. К вопросу о договорной ответственности // Вопросы советского гражданского права : сборник / АН СССР. — 1945.
10. Матвеев Г. К. В защиту принципа виновной ответственности между хозорганами // Советская юстиция. — 1973. — № 15.
11. Иоффе О. С. Обязательства по возмещению вреда / О. С. Иоффе. — Ленинград, 1952.
12. Матвеев Г. К. Вина как основание гражданско-правовой ответственности по советскому праву : авторсф. дис. ... д-ра юрид. наук / Г. К. Матвеев. — К., 1951.
13. Матвеев Г. К. Вина в советском гражданском праве / Г. К. Матвеев. — К., 1955.

Анотація

Березовський Р. С. Право зворотної вимоги (регресу) за цивільним законодавством України. — Стаття.

Стаття присвячена дослідженню поняття регресних зобов'язань у цивільному законодавстві України. Крім того, досліджується зміст, підстави виникнення регресних зобов'язань, їх відмінності від суміжних інститутів цивільного права. Проведений аналіз ознак регресних зобов'язань.

Ключові слова: регрес, зворотня вимога, зобов'язання, виконання зобов'язання.

Summary

Berezovsky R. S. Right of Regress under Civil Legislation of Ukraine. — Article.

The article is devoted to the research of concept of subrogation obligations under the civil legislation of Ukraine. Furthermore, the content, the cause of accrual of subrogation obligations, their difference from the neighboring institutes of civil law are examined. The analysis of features of subrogation obligations is made.

Keywords: the retrogression, the counter-claim, the obligation, the fulfillment of obligations.